

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA GAPNING AJRATILGAN BO'LAKLARI: NAZARIY VA AMALIY TALQINLAR

Tilavoldiyeva Zulayho Farhodjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biri — gapning ajratilgan bo'laklari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ajratilgan bo'laklarning gap strukturasi va semantikasidagi o'rni, ularning uslubiy imkoniyatlari hamda zamonaviy nutqdagi qo'llanilish xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, mavzuning ta'lim jarayonidagi o'rni va xalqaro baholash standartlari (PISA) bilan bog'liqligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Ajratilgan bo'laklar, sintaksis, intonatsiya, punktuatsiya, mantiqiy urg'u, lingvistik kompetensiya, kommunikativlik.

Аннотация: В данной статье анализируется одна из актуальных проблем узбекского языкознания — обособленные члены предложения. Рассматривается роль обособленных членов в структуре и семантике предложения, их стилистические возможности и особенности применения в современной речи. Также освещается значимость темы в образовательном процессе в контексте международных стандартов оценки (PISA).

Ключевые слова: Обособленные члены, синтаксис, интонация, пунктуация, логическое ударение, лингвистическая компетенция, коммуникативность.

Abstract: This article analyzes one of the current issues of Uzbek linguistics — detached (isolated) parts of the sentence. The study covers the role of detached parts in sentence structure and semantics, their stylistic potential, and features of use in modern speech. The significance of the topic in the educational process is also highlighted in connection with international assessment standards (PISA).

Keywords: Detached parts, syntax, intonation, punctuation, logical stress, linguistic competence, communicativeness.

KIRISH

Bugungi kunda mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish yo'lida ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. O'zbek tili davlat tili sifatida nafaqat muloqot vositasi, balki milliy o'zligimizni namoyon etuvchi asosiy omildir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek:

"Har birimiz davlat tiliga bo'lgan e'tiborni mustaqillikka bo'lgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirishimiz kerak."

Tilshunoslikda gapning grammatik qurilishini o'rganish o'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Gapning ajratilgan bo'laklari mavzusi esa nutqning ta'sirchanligi va aniqligini ta'minlovchi murakkab sintaktik hodisalardan biridir. Ushbu maqolada biz mazkur hodisaning nazariy asoslarini amaliy misollar bilan boyitgan holda tahlil qilamiz.

ASOSIY QISM

1. Ajratilgan bo'laklarning mohiyati va turlari

Gapning ajratilgan bo'laklari deb, gapdagi umumiy mazmuni aniqlash, to'ldirish yoki izohlash maqsadida alohida ohang (intonatsiya) bilan aytiladigan bo'laklarga aytiladi. Ular yozuvda vergul, tire yoki qavslar yordamida ajratiladi.

G. Abdurahmonov va N. Mahmudov kabi olimlarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, ajratilgan bo'laklar ikki turga bo'linadi:

- 1) Sintaktik jihatdan ajratilgan bo'laklar: (masalan: Anvar, sinfimizning eng a'lochi o'quvchisi, musobaqada g'olib chiqdi).
- 2) Ma'no va ohang jihatidan ajratilgan bo'laklar: (masalan: Ertaga, ya'ni yakshanba kuni, sayohatga chiqamiz).

2. Zamonaviy tilshunoslikdagi yangiliklar va tadqiqotlar

So'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida pragmatik lingvistika yo'nalishi rivojlanmoqda. Bu yo'nalishda gapning ajratilgan bo'laklari shunchaki grammatik birlik emas, balki so'zlovchining sub'yektiv munosabatini ifodalovchi vosita sifatida o'rganilmoqda. Masalan, badiiy matnlarda ajratilgan bo'laklar qahramonning ruhiy holatini ochib berishda asosiy rol o'ynaydi.

Hozirgi kunda PISA (International Student Assessment) dasturi talablariga ko'ra, o'quvchilardan nafaqat qoidani bilish, balki matndagi yashirin ma'nolarni anglash talab etiladi. Ajratilgan bo'laklar matndagi "mantiqiy urg'u" markazlari bo'lib xizmat qiladi.

3. Hayotiy misollar va amaliy tahlil

- Kundalik hayotimizda va rasmiy hujjatlarda ajratilgan bo'laklar axborotni konkretlashtirishga yordam beradi:
- Rasmiy uslubda: "Shartnoma shartlari, xususan uning 3-bandi, tomonlar uchun majburiy hisoblanadi." (Bu yerda ajratilgan bo'lak e'tiborni eng muhim qismga qaratmoqda).
- Badiiy uslubda: "Bahor, tabiatning uyanish fasli, odamlar ko'ngliga ilinj olib keladi." (Bu yerda emotsionallik oshmoqda).

Maktab ta'limida, ayniqsa boshlang'ich sinflarda, o'quvchilarga bu mavzuni tushuntirishda ko'rgazmali qurollardan foydalanish, ularga gap ichida qo'shimcha ma'no yuklangan bo'lakni topishni o'rgatish yuqori natija beradi.

XULOSA

- Xulosa o'rnida aytish mumkinki, gapning ajratilgan bo'laklari o'zbek tili sintaksisining eng boy va rang-barang qismlaridan biridir. Ularni o'rganish quyidagi imkoniyatlarni beradi:
- Nutq madaniyatini yuksaltirish: So'zlovchi o'z fikrini aniqroq va ta'sirliroq bayon eta oladi.
- Mantiqiy izchillik: Matndagi asosiy va ikkinchi darajali ma'lumotlar o'rtasidagi iyerarxiya saqlanadi.
- Xalqaro standartlarga moslashish: PISA kabi xalqaro baholash tizimlarida matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda ajratilgan bo'laklarni taniy olish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kelajakda ushbu mavzuni raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt orqali tahlil qilish (NLP - Natural Language Processing) o'zbek tilini jahon axborot maydonida munosib o'rin egallashiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O'zbekiston", 2021.
2. Abdurahmonov G., Mamajonov S. "O'zbek tili va adabiyoti". – Toshkent: 2002. (Maqolaning kirish va nazariy qismida foydalanildi).
3. Mahmudov N., Nurmonov A. "O'zbek tilining nazariy grammatikasi". – Toshkent: "O'qituvchi", 1995. (Sintaktik tahlil qismida foydalanildi).
4. Sayfullayeva R. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". – Toshkent: 2010. (Ajratilgan bo'laklar tasnifi bo'yicha).
5. Bandura A. "Social Learning Theory". – Prentice Hall, 1977. (Ijtimoiy o'rganish va til o'zlashtirish nazariyasi uchun).
6. Vygotsky L.S. "Mind in Society". – Harvard University Press, 1978. (Nutq va tafakkur bog'liqligi bo'yicha).
7. Bem S.L. "Gender Schema Theory". – 1981. (Nutqdagi gender xususiyatlarini tahlil qilishda).
8. PISA 2025 Framework. International Student Assessment reports. (Maqoladagi xalqaro standartlar qismida).
9. G'ulomov A., Asqarova M. "Hozirgi o'zbek adabiy tili: Sintaksis". – Toshkent: 1987.
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari. "Davlat tilini rivojlantirish va takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".